

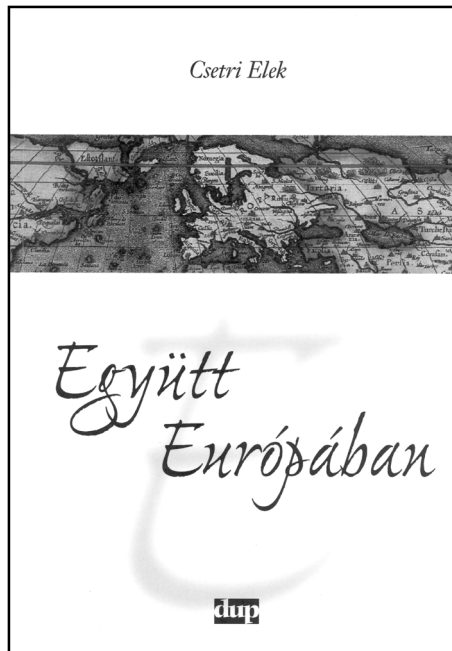
Csetri Elek
Együtt Európában
Válogatott tanulmányok. I.

Csetri Elek előszavában arról ír, hogy miért adta tanulmányainak az *Együtt Európában* címet. Természetesen egyetértünk azzal, hogy Erdély a múltban is része volt Európának. Új szokás, hogy az európai integráció kapcsán némelyek csak most ismerik el, hogy oda tartozunk. A tanulmányok gazdaság- és művelődéstörténeti témákkal foglalkoznak, s mint a szerző írja, a kilencvenes években megjelentek, s érintik a politikatörténetet is, amiről az előző időszakban erdélyi magyar kutatóknak írni nem lehetett.

Az első fejezet: *Gazdaság, technika, népesség*. Magam, aki a felvilágosodással foglalkozom, örömmel látom, hogy ezek a tanulmányok mindenekelőtt a reformkor fejlődő mezőgazdaságát és annak technikai bázisát tárgyalják. Wesselényi Miklós saját tapasztalatai és külföldi utazásai során jut el oda, Kelemen Benjámin segítségével, hogy gépeket alkalmazzon a mezőgazdaságban, amelyeket részben külföldről, részben belföldről hoz be, s amelyek virágzóvá teszik a zsidói gazdaságot. Mégis érvényes a szerző figyelmeztetése, hogy „ebben az időben az erdélyi nagybirtokokon és kiscgazdaságokon általában elmaradt termelési módszereket és alacsony technikát alkalmaztak”. (21. o.)

Fridvalszky János jezsuita mint agrártudós mutatkozik be, bár előzőleg teológiai és történeti munkákat írt, és megjelentetett egy kiadványt Erdély ásványairól. Alapvető munkája az 1771-ben kiadott *Dissertatio de agris fimandis et arandis pro Magno Principatum Transilvaniae* (Értekezés az Erdélyi Nagyfejedelemségben alkalmazandó trágyázásról és szántásról).

Az inkább nyelvészként számon tartott Gyarmathi Sámuel elkészített egy „repülő golyóbis”-t, tehát egy Montgolfier-t követő

léghajót, amelyet 1784-ben, Pozsonyban mutattak be, s amely akkor nagy szenzációnak számított, utóbb azonban már senki sem emlékezett meg róla.

Képet kapunk a Zsidóval kapcsolatban már említett Kelemen Benjáminról. Kelemen tanulmányozza a hazai és a külföldi mezőgazdasági tapasztalatokat és az új gépeket. Bevezeti a váltórendszert és fejleszti a ménesgazdaságot és a juhászatot. A korszerű ismereteket iskolák felállításával terjeszti. Jellemző, hogy fel akarta számolni a parasztság szociális elmaradottságát, s 1842-ben Wesselényinek „véleményét” nyilvánított az „emancipációról”, tehát a jobbágyok felszabadításáról.

Érdekes az a tanulmány is, amely Erdély méhészetével foglalkozik az önálló fejedelemség megalakulásától 1848-ig, összehasonlító vizsgálatot ad a témakörrel és kimutatja növekvő jelentőségét.

A szerző e kategóriába sorolja azt a tanulmányt, amely Kolozsvár népességéről szól a középkorban és az újkorban. 1453-ban

5400 főt tartottak nyilván, bár közben ez a szám emelkedett, 1711-ben viszont 7000-re csökkent, de 1784-87-ben már 13 928 volt. Összehasonlítva a fejlődést a külföldi adatokkal, Drezdának vagy Pozsonynak például a XV. század végén csak 5000 lakosa volt. A családnevekből következtetve az 1453-as regestrum szerint a kézművesek részaránya 30 % körüli volt, és a XVI. század folyamán még növekedett. Emellett szép számmal voltak ún. „árus emberek”, akik részt vettek a hazai és a nemzetközi kereskedelemben. Természetesen földműves lakosság is élt Kolozsvárt, amely jórészt a környező falvakból érkezett. A XVI. században kialakult egy értelmiségi réteg, amelyből kiemelkedik Heltai Gáspár. A XVII. században Báthori István jezsuita egyeteme után létrejött a református kollégium Apáczai Csere János vezetésével és az unitáriusok kollégiuma. II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratait a török dúlás, majd a Rákóczi-szabadságharc idején a város pusztulása követi. Cserei Mihály írja *Históriájában*: „Kinccses Kolozsvárból koldus Kolozsvár lón a kétféle had közt”. II. József alatt a város lakossága 13 928 főt tett ki. E fejlődésben a mezőgazdaság dominált, kevés volt a mesterember. Igaz, volt katolikus, református és unitárius kollégiuma, és volt egy számottevő értelmiség.

A második fejezet címe: *Modern eszmék sodrában*, ahol Bethlen Gábortól az erdélyi unióig találunk tanulmányokat. Az egyik nem illik ebbe a körbe, *A carbonaro Silvio Pellico* nem Erdélyhez, hanem Itáliához tartozik. Bethlennel kapcsolatban elsősorban annak kül- és belpolitikájával foglalkozik, kevésbé érinti a gazdaság és a merkantilizmus problémáját. Itt szerepel Körmöczy János, aki XVIII. század végi, XIX. század eleji unitárius pap, Göttingenben tanul, itt ismeri meg a német természettudósok, történészek és filozófusok gondolatait. 1798-ban iktatják be a kolozsvári unitárius kollégium tanári állá-

sába, majd 1812-ben püspökké választják. Lefordítja Helvetius könyvét, amelynek címe *A természeti rendszer valódi értelme*. Foglalkozik államelmélettel és jogtudománnyal, matematikával, fizikával, sőt klasszika-filológiával is. Egyet lehet érteni a szerzővel: „Igazi enciklopédikus gondolkodó, aki igyekezett átfogni kora egész eszmévilágát és tudományosságát”. (129. o.)

Az ifjú Széchenyi István szabadságfelfogása címen a szerző meghatározza azokat a forrásokat, olvasmányokat és külföldi tapasztalatokat, amelyek felfogását indokolják. Érdekes, amit ezzel kapcsolatban a francia forradalomról mond. Kezdetben Széchenyi e változás hatása alatt volt, de szembekerül túlzásaival. Csetri vitatkozik azokkal, így többek között Bariska Mihállyal, akik szerint elutasította a francia forradalmat. Ifjúkorában lelkesen köszöntötte a görög szabadságharcot, és Szekfű Gyula állásfoglalásával ellentétben annak győzelmét ünnepelte. A viták arra utalnak, hogy Széchenyi szabadságfelfogását szükséges lenne részletesebben is elemezni.

Új felfedezéseket találunk a Körösi Csoma Sándor göttingai tanulmányútjával foglalkozó tanulmányban. 1816-1818-ig iratkozott be az egyetemre, s a bibliai tanulmányok mellett már ekkor foglalkozott orientalisztikával. A könyvtárból görög, latin, olasz, német és francia nyelvű irodalmi és történeti munkákat olvasott, a könyvtáros Benecke hatására. Az orientalisztikában Eichorn és Tychsen voltak útmutatói. Vitatkozik Baktay könyvével, aki szerint Körösi az ott tanító Fiorello professzor tanítványa volt. Csetri Göttingában új adatokat talált, amelyek gazdagítják a Körösi-irodalmat.

Csetri Elek itt bemutatja Gyulay Lajos grófot, aki a XIX. század során 140 kötetes *Naplót* vezetett, amelyben feljegyezte Erdély politikai, gazdasági és kulturális életének eseményeit. Művelt ember volt, aki ismerte nemcsak a magyar, hanem a külföldi irodal-

makat, neves zenebarát. Kár, hogy eddig a *Naplóból* csak részleteket adtak ki, érdemes lenne az egészet megjelentetni.

Wesselényi Miklósról már szó volt Zsibóval kapcsolatban, most a róla szóló tanulmány politikai és gazdasági reformként ábrázolja. Magatartásában lényeges fejlődést jelent nyugat-európai utazása és kapcsolata Széchenyi Istvánnal. A reformokat a gazdaságban akarja végrehajtani, de ez egyben a feudális felszámolását és az új rendszer kialakítását jelenti. Működését a felvilágosodás határozza meg: „Hol valódi lelki műveltség van, s az ész világít, oszlani kell ott az előítélet homályának.” (*Balítéletekről*) A reformok során előtérbe kerül a zsibói uradalom korszerűsítése és annak részletes leírása. Mintha a tanulmányban a politikai reformer háttérbe szorulna, nem szól a nemzetiségi kérdéstről és az orosz veszélyről.

Az utolsó tanulmány az 1848-as országgyűlés kapcsán ír az erdélyi unióról. A liberális magyarok ezt azért akarják megvalósítani, mert ilyen módon nemcsak az országok egyesítésére, de a haladó eszmék győzelmére is sor kerülhet. A magyar konzervatív

körök igyekeznek fenntartani az önálló Erdélyt, és e mellé áll a szászok és a románok többsége is. A szerző ismerteti az unióval kapcsolatos román és szász álláspontokat, amelyek a nemzetiségi ellentétek megjelenéséhez vezetnek. Talán érdemes lett volna megemlíteni a román állásponttal kapcsolatban A. Papiu Ilarian radikális nézeteit. Csetri ismerteti a végrehajtással kapcsolatban a közigazgatási, igazságszolgáltatási, egyházi és nyelvhasználati intézkedéseket. Szól az úrbéri viszonyokról is, de nem jellemzi a volt földesurak és a jobbágyok közti ellentéteket, amelyek a román felkelést eredményezték.

Csetri Elek tanulmánykötete arra figyelmeztet, hogy milyen jelentősége van a gazdaságtörténetnek a XVIII. század végi és a XIX. századi Erdélyben. Ugyanakkor kiemeli az esztétörténet jelentőségét, bemutatóva a korszak jelentős személyiségének gondolkodásmódját. A szerző gazdag jegyzetanyagot publikált, amely eligazít a forrásokban. (*Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, Debrecen, 2000. 291 o.*)

Köpeczi Béla

az MTA r. tagja, egy. tanár (ELTE)

The “Unacceptables”: American Foundations and Refugee Scholars between the Two Wars and after

Szerkesztette Giuliana Gemelli

A magyar tudósok és értelmiségiek közül is sokan kényszerültek elmenekülni Európából a náciizmus időszakában. Közülük többen éltek már Németországban, mások Magyarországon kerültek olyan helyzetbe, hogy előbb szakmai pályájuk vált reménytelenné, később már életük is veszélyben forgott. Az 1930-as évek értelmiségi migrációjában a magyarok persze csupán törpe kisebbséget alkottak. A nagy menekülés számos európai országot érintett, és az Egyesült Államokat is

mint legfőbb befogadót. A menekülő tudósok óriási szellemi potenciált hordoztak. A szerencsésebb országok vezetői és politikusai gondolkozó tudósai (plusz Szilárd Leó), akik hittek a tudomány alapvető jelentőségében, azt is tudták, aránylag milyen könnyen megszerezhető a mérhetetlen érték, de valamiféle befektetésre azért ehhez is szükség volt. Az állások sehol sem tátongtak üresen. Képtelenségnek látszott annyit új kutatói munkahelyet létesíteni, ahány menekülő kiválóság igényelte volna, nem kevésbé az, hogy kicseréljék az egyetemi tanszékek bevált munkatársait akár a legnagyobb bevándorlókra.

A Giuliana Gemelli által szerkesztett tanulmánykötet címe ezért nevezi „elfogadhatatlanoknak” a vándorlókat: a kiinduló or-